Міністерство освіти і науки України
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

«Особливості соціальної роботи у Німеччині»

студентки IV курсу
групи СРб-1-22-4.0д
ОПП Соціальна робота
першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота
Аверкіної Єлизавети Юріївни

Науковий кервіник:
Карпенко Олена Георгіївна,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри соціальної
педагогіки та соціальної роботи

Київ 2026

АНОТАЦІЯ

Аверкіна Є.Ю. **«ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У НІМЕЧЧИНІ»**. - Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Бакалаврська робота за спеціальністю 231 «Соціальна робота» за освітньою програмою «Соціальна робота» Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, Київ, 2026.

У роботі досліджується досвід Федеративної Республіки Німеччина у сфері соціальної роботи як одного з найбільш розвинених у Європі. Актуальність теми зумовлена сучасними викликами, з якими стикається Україна в умовах воєнного стану, масової міграції населення, зростання рівня бідності, психологічних травм та інших соціальних ризиків. У таких умовах вивчення ефективних моделей соціального захисту та професіоналізації соціальної роботи набуває особливого практичного значення.

Об'єктом дослідження є соціальна робота в Німеччині.

Предметом дослідження є зміст та форми реалізації соціальної роботи в Німеччині.

Метою дипломної роботи є комплексний аналіз розвитку соціальної роботи в Німеччині та визначення перспективних напрямів адаптації німецького досвіду до українських реалій.

Завдання дослідження: вивчити, проаналізувати та узагальнити соціальну роботу в Німеччині; розкрити еволюцію наукових підходів до формування системи соціальної роботи в Європі та визначити етапи її становлення; дослідити сучасні моделі та організаційно-правові засади функціонування системи соціальної роботи у Німеччині; провести порівняльний аналіз соціальної роботи у Німеччині та Україні з урахуванням соціально-економічних і культурних особливостей; визначити шляхи впровадження німецького досвіду в систему соціальної роботи України.

У дослідженні проаналізовано еволюцію наукової думки щодо соціальної роботи в Європі, історичні етапи становлення системи соціальної роботи в Німеччині, починаючи від періоду «вільної доброчинності» до сучасної моделі соціальної держави. Розглянуто ключові наукові підходи, моделі та методи соціальної роботи

(зокрема кейс-менеджмент), а також організаційно-правові засади її функціонування, закріплені в Соціальному кодексі Німеччини (SGB). Особливу увагу приділено принципам субсидіарності, солідарності та партнерства держави, громадських організацій і приватного сектору. Здійснено порівняльний аналіз систем соціальної роботи в Німеччині та Україні, виявлено спільні та відмінні риси, сильні та слабкі сторони обох систем. На основі проведеного дослідження визначено перспективні шляхи та механізми адаптації німецького досвіду до вітчизняних умов, зокрема щодо розвитку кейс-менеджменту, посилення професійної підготовки соціальних працівників, удосконалення нормативно-правової бази та залучення недержавного сектору до надання соціальних послуг.

Ключові слова: соціальна робота, соціальна держава, Німеччина, Соціальний кодекс Німеччини, принцип субсидіарності, кейс-менеджмент, порівняльний аналіз, адаптація досвіду, соціальні послуги, воєнний стан.

Averkina Y.Y. «Peculiarities of Social Work in Germany» - Qualification scientific work as a manuscript.

Bachelor’s thesis in the specialty 231 «Social work» in the educational program 231 «Social work». – Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, 2026.

The thesis examines the experience of the Federal Republic of Germany in the field of social work as one of the most developed in Europe. The relevance of the topic is determined by the current challenges facing Ukraine under martial law, mass migration, rising poverty, psychological trauma, and other social risks. In such conditions, studying effective models of social protection and the professionalization of social work becomes particularly important.

The object of the research is social work in Germany.

The subject of the research is the content and forms of implementation of social work in Germany.

The aim of the thesis is a comprehensive analysis of the development of social work in Germany and the identification of promising directions for adapting the German experience to Ukrainian realities.

Objectives of the research:

- to study, analyze and generalize the state of social work in Germany;
- to reveal the evolution of scientific approaches to the formation of the social work system in Europe and to determine the stages of its development;
- to investigate modern models and organizational-legal foundations of the functioning of the social work system in Germany;
- to conduct a comparative analysis of social work in Germany and Ukraine, taking into account socio-economic and cultural peculiarities;
- to determine the ways of implementing the German experience into the system of social work in Ukraine.

The study analyzes the evolution of scientific thought on social work in Europe, the historical stages of the formation of the social work system in Germany — from the period of "free charity" to the modern model of the social state. The key scientific approaches, models, and methods of social work (particularly case management), as well as the organizational and legal framework of its functioning, enshrined in the German Social Code (SGB), are considered. Special attention is paid to the principles of subsidiarity, solidarity, and partnership between the state, civil society organizations, and the private sector.

A comparative analysis of social work systems in Germany and Ukraine was carried out, identifying common and distinctive features, strengths, and weaknesses of both systems. Based on the research, promising ways and mechanisms for adapting the German experience to domestic conditions were determined, particularly regarding the development of case management, strengthening the professional training of social workers, improving the regulatory framework, and increasing the involvement of the non-governmental sector in the provision of social services.

Keywords: social work, social state, Germany, German Social Code, subsidiarity principle, case management, comparative analysis, experience adaptation, social services, martial law.

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У НІМЕЧЧИНІ

1.1. Еволюція наукової думки щодо соціальної роботи в Європі 7

1.2. Історичні етапи становлення соціальної роботи у Німеччині 14

1.3. Сучасні наукові підходи та моделі соціальної роботи в Німеччині 22

Висновки до першого розділу 29

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У НІМЕЧЧИНІ 30

2.1. Організаційно-правові засади соціальної роботи у Німеччині 30

2.2. Порівняльний аналіз соціальної роботи в Німеччині та Україні 32

2.3. Шляхи впровадження в Україні досвіду соціальної роботи в Німеччині 35

Висновки до другого розділу 41

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 47

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному світі, що характеризується динамічними соціальними змінами, глобалізацією, зростанням рівня міграції та демографічними зрушеннями, питання ефективної організації соціальної роботи набуває особливого значення. Європейські країни, зокрема Німеччина, мають багаторівневу систему соціального захисту, яка є зразком для побудови сучасних моделей соціальної політики. В умовах воєнного стану в Україні, економічних труднощів, масової міграції та зростання соціальної нерівності особливо важливим стає вивчення досвіду Німеччини, яка демонструє високі стандарти соціальної підтримки, інтеграції та реабілітації вразливих категорій населення.

Відповідно до Закону Федеративної Республіки Німеччини про соціальне забезпечення (Sozialgesetzbuch, SGB)**,** система соціальної роботи базується на принципах субсидіарності, соціальної справедливості, гідності людини та рівних можливостей. Соціальна робота у Німеччині має чітко визначені напрями – підтримка сімей, осіб з інвалідністю, мігрантів, безробітних, бездомних, дітей та молоді, що забезпечується комплексом державних і недержавних програм. Ці принципи й організаційні механізми заслуговують на особливу увагу в контексті удосконалення української системи соціальної політики.

В Україні правове підґрунтя соціальної роботи визначається Законом України «Про соціальні послуги» (2019 р.)**,** «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»**,** а також Державною стратегією подолання бідності та іншими нормативними актами. Проте механізми реалізації цих положень потребують модернізації та адаптації до європейських стандартів, зокрема у сфері соціальної підтримки осіб, які постраждали внаслідок війни, вимушених переселенців, безробітних та малозабезпечених родин. Саме тому вивчення

досвіду Німеччини має не лише теоретичну, а й практичну значущість для розбудови ефективної соціальної системи в Україні.

Дослідження німецького досвіду організації соціальної роботи сприятиме формуванню нових підходів до соціального забезпечення в Україні, впровадженню інноваційних моделей управління соціальними послугами та підвищенню якості підготовки фахівців соціальної сфери. Це особливо актуально в умовах відновлення держави після війни, коли суспільство потребує ефективних інструментів соціальної підтримки, реабілітації та інтеграції.

Таким чином, актуальність обраної теми ***«Особливості соціальної роботи в Німеччині»*** зумовлена необхідністю осмислення й використання кращого зарубіжного досвіду, що забезпечить підвищення ефективності української соціальної політики, удосконалення системи соціальних послуг та наближення її до європейських стандартів.

Об'єкт дослідження: соціальна робота в Німеччині.

Предмет дослідження: зміст та форми реалізації соціальної роботи в Німеччині.

Мета дослідження: вивчити, узагальнити та визначити особливості соціальної роботи у Німеччині та обгрунтувати шляхи використання німецького досвіду в Україні.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження:**

1. Вивчити, проаналізувати та узагальнити соціальну роботу в Німеччині.
2. Розкрити еволюцію наукових підходів до формування системи соціальної роботи в Європі та визначити етапи її становлення.
3. Дослідити сучасні моделі та організаційно-правові засади функціонування системи соціальної роботи у Німеччині.
4. Провести порівняльний аналіз соціальної роботи у Німеччині та Україні з урахуванням соціально-економічних і культурних особливостей.

5. Визначити шляхи впровадження німецького досвіду в систему соціальної роботи України.

Для вирішення поставлених завдань застосовано комплекс **методів дослідження**:

- *теоретичні* включають аналіз та синтез наукової літератури, нормативно-правових документів та програмних джерел для з'ясування стану розробленості проблеми та формування теоретичних засад дослідження; систематизацію та узагальнення для виявлення закономірностей та тенденцій у системі соціального супроводу при працевлаштуванні; порівняльний аналіз для зіставлення різних підходів до організації соціального супроводу та визначення найбільш ефективних практик.

Теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені питанням теорії, історії та практики соціальної роботи, зокрема праці Н. Авшенюк, Н. Креденець, О. Денисюк, Т. Лях, І. Силантьєвої, Г. Вошколуп, Ю. Палагнюк, О. Пришлюк, І. Сіньової, а також дослідження С. Мішиної, О. Омельченко, Ю. Пазюк, які розкривають особливості соціальної політики та професійної діяльності соціальних працівників у Німеччині.

Концептуальну основу складають праці, що визначають принципи європейської соціальної моделі, правові засади соціальної підтримки, роль державних і недержавних інституцій у системі соціального захисту.

Важливими джерелами стали міжнародні нормативно-правові документи - Європейська соціальна хартія, Загальна декларація прав людини, Конвенція про права людини і основоположні свободи, а також національні акти НІМЕЧЧИНІ, зокрема Соціальний кодекс Німеччини (Sozialgesetzbuch, SGB), які визначають структуру, механізми та принципи реалізації соціальної роботи.

Наукова новизна роботи полягає:

- проаналізовано особливості соціальної роботи у Німеччині в контексті сучасних європейських соціальних трансформацій.

- систематизовано підходи до розуміння соціальної роботи як професійної діяльності,
- виокремлено специфічні риси німецької моделі соціальної політики, визначено ключові чинники її ефективності та механізми взаємодії державних і недержавних інституцій у сфері соціального захисту населення.

Теоретичне значення полягає у поглибленні розуміння соціальної роботи як складного багаторівневого соціального інституту, який інтегрує правові, економічні, педагогічні та гуманістичні підходи до забезпечення добробуту населення. Отримані результати сприяють розвитку наукових уявлень про зміст і функції соціальної роботи, її структуру та напрями в контексті європейської соціальної політики.

Положення і висновки роботи можуть бути використані для подальших досліджень теорії соціальної роботи, порівняльного аналізу соціальних систем різних країн та формування нових підходів до державного управління соціальними процесами.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання узагальненого німецького досвіду для вдосконалення української системи соціальної роботи.

Структура та обсяг. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 53 сторінки, з них основного тексту 46 сторінок. Список використаних джерел налічує 44 найменувань і займає 4 сторінки. Додатки розміщено на 25 та 37-38 сторінках.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У НІМЕЧЧИНІ

1.1. Еволюція наукової думки щодо соціальної роботи в Європі

В літературі виникнення соціальної роботи як професії, зазвичай фіксують кінцем XIX – початком XX століть. Саме в цей період в низці індустріально розвинених країн з'являються групи спеціалістів, які починають професійно займатися соціальною роботою, створюють навчальні заклади, готують соціальних працівників [6, с. 10].

Еволюція наукової думки про соціальну роботу в Європі є складним процесом, що відображає зміни у способах осмислення бідності, соціальної нерівності, девіацій, соціальних ризиків і механізмів суспільної підтримки. Якщо ранні форми допомоги у європейських суспільствах мали переважно морально-релігійне підґрунтя і трактувалися як приватна чеснота милосердя, то поступово, разом із модернізацією держави та ускладненням соціальної структури, допомога почала інституціоналізуватися, а згодом — професіоналізуватися і теоретично осмислюватися як особлива сфера знань і практик. У сучасному розумінні соціальна робота в Європі формувалася не
«одним шляхом», а як сукупність взаємопов'язаних традицій: благодійницько-філантропічної, муніципально-адміністративної, соціально-педагогічної та державницько-соціально-політичної, що по-різному домінували в різних країнах. Саме ця різноманітність згодом стала ґрунтом для дискусій про європейські парадигми соціальної роботи, стандарти професійної підготовки та роль цінностей у професії.

Початковий «донауковий» етап у Європі зазвичай описують через практики допомоги, які були вмонтовані у релігійні та громадські структури: опіка при церковних організаціях, благодійні братства, притулки, підтримка

бідних через локальні громади. Утім, уже на ранніх етапах закладалася ключова для майбутньої соціальної роботи ідея: соціальні проблеми не зводяться до особистих вад індивіда, а пов'язані з умовами життя, доступом до ресурсів, структурою влади, праці та житла. Коли у Новий час європейські держави починають активніше регулювати життя населення (податки, військова служба, міграція, міське управління), питання бідності поступово переходить із «приватної моралі» у площину публічного управління. Це означало появу перших прототипів соціальної політики й адміністративних підходів до допомоги, які згодом стануть основою для професійних соціальних служб.

Якісний стрибок у європейській традиції відбувається у XIX столітті — в період індустріалізації та урбанізації, коли масштаб і складність соціальних проблем різко зростають. Бідність у містах, дитяча праця, нестабільна зайнятість, епідемії, житлова перенаселеність, травматизм на виробництві — усе це створило потребу не тільки в «подачках», а у системних механізмах підтримки й соціального порядку. У європейській думці формується уявлення про те, що соціальна допомога має бути організованою, координованою і такою, що поєднує індивідуальну підтримку із запобіганням масовим соціальним ризикам. Важливо, що в цей час виникають дві впливові лінії, які суттєво позначаться на подальшій теорії соціальної роботи: по-перше, «раціоналізація благодійності» (організаційні суспільства допомоги, облік, перевірка, домашні візити), а по-друге, ідея соціальних реформ, пов'язаних із житлом, освітою, охороною праці та участю громади [8, с. 8].

Одним із символів «раціоналізованої благодійності» стало виникнення Charity Organisation Society (COS) у Лондоні в 1869 році як спроба впорядкувати розпорошені благодійні ініціативи й запровадити системність, у т.ч. через розслідування потреб, координацію допомоги та домашні візити [19]. У європейському контексті це важливо не стільки як конкретна англійська організація, скільки як модель: допомога починає будуватися на процедурі оцінювання потреб, обліку випадків, плануванні втручання — тобто на засадах,

які пізніше розвинуться в кейс-ворк (соціальний супровід випадку). Фігури на кшталт Октавії Гілл демонстрували перехід від «милостині» до практик, орієнтованих на підсилення людини, відповідальність, покращення житлових умов і соціальне середовище — те, що в сучасній термінології часто описують як елементи емпауерменту та соціального включення [33].

Паралельно з «організацією благодійності» розвивався інший потужний європейський напрям — settlement movement (поселенський рух), який пов'язують із заснуванням Toynbee Hall у Лондоні в 1884 році. Цей рух відстоював не стільки адресну роздачу допомоги, скільки ідею соціального зближення класів, освіти, культурних та громадських ініціатив у бідних районах, а також вивчення реальних умов життя як основи для реформ. Toynbee Hall описують як перший «університетський сетлмент», що став зразком для поширення практики в інших країнах [44]. Для еволюції наукової думки це мало принципове значення: соціальні проблеми почали трактуватися як такі, що потребують не лише індивідуального виправлення, а й соціальної дії, участі громади, впливу на умови, у яких люди живуть. Саме тут зароджується те, що пізніше у європейській соціальній роботі буде називатися «community work» і ширше — орієнтацією на соціальні зміни.

У німецько-континентальній традиції важливою ланкою еволюції поглядів на допомогу бідним стали моделі муніципальної опіки та локального управління бідністю. Часто згадують так званий Elberfeld system (Ельберфельдська система) [16] як одну з історичних форм організації допомоги нужденним через поділ міста на невеликі дільниці, персоналізоване ведення справ, залучення місцевих опікунів і поєднання допомоги з контролем та наглядом. У дослідженнях і оглядах, присвячених європейським парадигмам соціальної роботи, ця система фігурує як один із ранніх прикладів індивідуалізованого застосування публічних зобов'язань щодо допомоги бідним, що впливав на практики в інших країнах. Важливо підкреслити: історичні моделі опіки часто поєднували турботу й контроль, а отже в

європейській думці з’являється стійка напруга між «допомогою як підтримкою» і «допомогою як регуляцією поведінки». Ця напруга не зникла й сьогодні — вона простежується у дискусіях про умовність соціальних виплат, соціальні санкції, опіку над дітьми, міграційні режими тощо.

Ключовою віхою, яка визначила подальший розвиток соціальної сфери в Європі, стала поява систем соціального страхування, насамперед у Німеччині наприкінці XIX століття. Саме в цей період відбувається поступовий перехід від традиційних, переважно благодійних і фрагментарних форм допомоги нужденним до інституціоналізованої, законодавчо закріпленої системи соціального захисту, що ґрунтувалася на принципах солідарності, обов’язковості та відповідальності держави за соціальне благополуччя громадян. Запровадження таких механізмів стало відповіддю на глибокі соціально-економічні зміни, спричинені індустріалізацією, урбанізацією та формуванням масового робітничого класу, який був особливо вразливим до соціальних ризиків.

Реформи, пов’язані з політикою Отто фон Бісмарка, часто розглядають як «поворотний момент» у розвитку соціальної політики, адже вони заклали підвалини моделі соціальної держави, орієнтованої не лише на підтримку найбідніших верств населення, а й на запобігання соціальним ризикам через страхові механізми. На відміну від попередньої практики ситуативної допомоги, що залежала від доброчинності громад, церков або приватних осіб, бісмарківська система передбачала чітко визначені права застрахованих осіб та фінансування соціального захисту за рахунок внесків працівників, роботодавців і, в окремих випадках, держави. Такий підхід сприяв не лише підвищенню рівня соціальної безпеки, а й зміцненню соціальної стабільності та лояльності робітників до держави [18].

У наукових і історико-соціальних джерелах зафіксовано низку базових дат, які символізують етапність формування цієї системи. Зокрема, у 1883 році було ухвалено закон про страхування на випадок хвороби, що забезпечував

працівникам доступ до медичної допомоги та грошових виплат у разі тимчасової непрацездатності. У 1884 році запроваджено страхування від нещасних випадків на виробництві, яке перекладало відповідальність за виробничі ризики на роботодавців і створювало спеціальні страхові фонди. Завершальним елементом стало впровадження у 1889 році страхування на випадок старості та інвалідності, яке вперше на законодавчому рівні закріпило право працівників на матеріальне забезпечення у разі втрати працездатності або досягнення похилого віку [9].

Загалом бісмарківська модель соціального страхування стала зразком для багатьох європейських країн і суттєво вплинула на подальший розвиток систем соціального захисту у XX столітті. Вона започаткувала розуміння соціальної допомоги як невід'ємного елементу державної політики та важливої складової соціальної роботи, що спрямована не лише на подолання наслідків соціальних проблем, а й на їх попередження. Для еволюції наукової думки це означало зміщення фокуса: соціальна підтримка поступово перестає бути виключно благодійністю і стає елементом суспільного договору, де держава (і ширше — система публічних інституцій) бере участь у розподілі ризиків, а права на підтримку закріплюються нормами. Саме на ґрунті таких систем і зростає інтерес до наукових підходів у соціальній сфері: з'являється потреба оцінювати ефективність заходів, планувати послуги, професіоналізувати кадри, розробляти стандарти.

На межі XIX–XX століть формування теоретичних основ соціальної роботи відбувалося під впливом соціології, психології та педагогіки, а також практичного досвіду організованих служб. Хоча багато «класичних» праць із кейс-ворку походять із англо-американського контексту, вони стали частиною європейського теоретичного поля, зокрема через рецепцію методів, навчальні програми і переклади. Показовим прикладом є праця Мері Еллен Річмонд «Social Diagnosis» (1917) [35]. , де систематизовано логіку соціальної діагностики та підхід «особа в ситуації» як принцип оцінювання випадку. В

європейській дискусії ця лінія сприяла зміцненню уявлення про соціальну роботу як про діяльність, що потребує професійних методів, етики й доказовості, а не лише морального пориву.

Після Першої та Другої світових воєн європейська соціальна сфера зіткнулася з масовими травмами, переміщенням населення, сирітством, інвалідністю, безробіттям та руйнуванням соціальної інфраструктури. Це стало історичним прискорювачем інституціоналізації соціальних служб і водночас — теоретичного осмислення того, як поєднати індивідуальну допомогу з масштабними соціальними програмами. Друга половина XX століття часто описується як час розбудови європейських «держав добробуту» [10, с. 58], де соціальна робота перетворюється на професійну практику всередині широкої системи соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, зайнятості й опіки. У цей період зростає роль університетської підготовки соціальних працівників, формуються професійні асоціації, а наукові дискусії зосереджуються навколо методів роботи, меж втручання та співвідношення «індивідуального» й «структурного» підходів.

У європейській науковій традиції особливо важливими стали спроби осмислити соціальну роботу як частину ширшого соціального та політичного контексту, а не як нейтральний набір технік допомоги. У цьому сенсі значний внесок зробили праці та концептуальні огляди, що порівнювали національні традиції й шукали спільні (європейські) рамки. Наприклад, у дискусіях Вальтера Лоренца соціальна робота в Європі показується як поле, де одночасно відбуваються стандартизація (через професійні норми, освіту, європейську інтеграцію) та диверсифікація (через культурні й інституційні відмінності, різні моделі держави добробуту) [31].

Окремий пласт європейської еволюції — це континентальна традиція соціальної педагогіки, яка особливо вплинула на Німеччину й країни Центральної Європи. Соціальна педагогіка історично розвивалася як підхід, що поєднує виховання, соціалізацію, підтримку розвитку особистості та роботу із

середовищем, у якому живе людина. Саме тут з’являються теоретичні рамки, що описують соціальну роботу не лише як «реакцію на проблему», а як підтримку повсякденного життя, життєвих траєкторій і можливостей людини бути включеною в суспільство. Одна з найвпливовіших німецьких концепцій — lifeworld orientation (життєсвітова орієнтація), пов’язана з Гансом Тіршем, яка з 1970-х років стала дуже помітною в німецьких теоріях і практиках. У фахових публікаціях підкреслюється, що цей підхід акцентує суб’єктивність життєвого досвіду, необхідність розуміти повсякденний світ клієнта та працювати з реальними контекстами життя, а не лише з «нормативними моделями» правильної поведінки [36]. У європейській думці це стало важливим контрбалансом до надто бюрократизованих або суто адміністративних підходів: соціальна робота повинна бути чутливою до повсякденності людини, її ресурсів і обмежень, а також до того, як інституції впливають на життя клієнтів.

Наприкінці XX — на початку XXI століття наукові дискусії в Європі дедалі більше зосереджуються на нових соціальних ризиках: міграції, мультикультурності, старінні населення, зростанні нерівності, дитячій бідності, домашньому насильстві, цифровій ізоляції та трансформаціях зайнятості. Це змінює й теоретичні рамки соціальної роботи: посилюється інтерес до підходів, які поєднують індивідуальну підтримку з адвокацією, правозахистом та роботою зі спільнотами. Водночас у європейському просторі зростає значення «професійної ідентичності» соціальної роботи, що виявляється у міжнародних стандартах освіти та визначеннях ключових цінностей професії. Показовим є оновлення Global Standards for Social Work Education and Training, підготовлених спільно IFSW та IASSW (оновлена редакція — 2020 рік), де підкреслюється універсальність цінностей соціальної роботи при одночасному визнанні різноманіття контекстів і практик, а також описуються рамкові вимоги до підготовки фахівців [26].

Отже, еволюція наукової думки про соціальну роботу в Європі може бути підсумована як поступовий перехід від морально-релігійної благодійності до

професійної, науково обґрунтованої діяльності, що функціонує в межах соціальної політики, права та інституцій держави добробуту. У цій еволюції можна виокремити кілька взаємопов'язаних ліній: раціоналізацію допомоги через організаційні моделі (COS), розвиток громадських і реформаторських практик (settlement movement), становлення муніципальних систем опіки та публічної відповідальності (зокрема німецькі моделі), поява соціального страхування як механізму правового розподілу ризиків (німецькі реформи кінця XIX століття), а також формування міждисциплінарної теорії соціальної роботи в XX столітті, де поєднуються соціологічні, психологічні та педагогічні концепції. Сукупно ці процеси створили теоретичну й методологічну основу для національних моделей соціальної роботи, і зокрема — для німецької моделі, аналіз якої логічно продовжити в наступному підрозділі про історичні етапи становлення соціальної роботи в Німеччині.

1.2. Історичні етапи становлення соціальної роботи у Німеччині

Становлення соціальної роботи в Німеччині відбувалося як довготривалий процес, у якому переплітalися практики громадської й церковної допомоги, розвиток муніципальних систем опіки, формування державних механізмів соціального захисту та професіоналізація соціально-педагогічних і соціально-правових підходів. На відміну від уявлення, ніби соціальна робота постала «відразу як професія», німецька історія демонструє поетапний перехід від локальної доброчинності та регулювання бідності до розгалуженої системи соціального забезпечення і соціальних послуг, у межах яких соціальна робота набуває стабільних інституційних форм, правових рамок і стандартизованих процедур. У цьому розвитку можна виділити кілька ключових історичних етапів, кожен із яких задавав нові принципи допомоги, нових акторів (держава, громада, «вільна» доброчинність, професіонали) та

нові уявлення про те, що саме слід вважати «соціальною проблемою» і як з нею працювати.

Перший важливий шар становлення соціальної роботи в Німеччині пов’язаний із розвитком системи публічної опіки та регулювання бідності на локальному рівні в умовах модернізації міського управління. Ще до появи загальнонаціональних соціальних законів соціальна підтримка організовувалася переважно громадами та містами, часто через форми «піклування про бідних» (Fürsorge), де допомога поєднувала елементи підтримки й контролю [4]. Саме ця історична «подвійність» — турбота, але водночас нагляд і регуляція поведінки — надалі багато в чому вплинула на німецьку соціальну сферу: соціальна допомога вбудовувалася у публічне управління і розглядалася як інструмент підтримання соціального порядку, зниження ризиків маргіналізації та запобігання соціальним конфліктам. У наукових оглядах історії німецької соціальної політики підкреслюється, що до XX століття поступово оформлювалася система місцевих обов’язків щодо допомоги нужденним, яка еволюціонувала у напрямі більш комплексного «рельєфу» соціального забезпечення.

Далі принциповим етапом стає друга половина XIX століття, коли німецькі землі переживали інтенсивну індустріалізацію, урбанізацію та формування масового найманого робітництва. Саме індустріальна епоха зробила соціальні ризики не винятком, а масовим явищем: хвороби, виробничі травми, безробіття, рання інвалідність, нестабільний дохід сімей, відсутність захисту старості. Відповіддю держави на ці виклики стали реформи соціального страхування, пов’язані з політикою Отто фон Бісмарка. У 1880-х роках Німеччина запровадила ключові закони соціального страхування: 1883 року — страхування на випадок хвороби, 1884 — страхування від нещасних випадків, 1889 — страхування на випадок старості та інвалідності. Ці дати й зміст реформ фіксуються як у наукових історичних дослідженнях, так і в оглядових матеріалах, присвячених «бісмарківській моделі» соціального страхування [18].

Саме цей блок реформ є фундаментальним для розуміння німецької моделі соціальної роботи: держава не просто «допомагає бідним», а вибудовує правові механізми розподілу соціальних ризиків і створює інституційну основу для соціального захисту, що надалі стане «середовищем», у якому працюють соціальні служби та соціальні працівники.

Утім, соціальна робота в сучасному сенсі — як система послуг, орієнтована також на дітей, молодь, сім'ю, виховання, ресоціалізацію та соціальну інтеграцію — не зводиться лише до страхування. Тому наступною ключовою віхою в історії становлення соціальної роботи в Німеччині став розвиток законодавства у сфері дитинства і молоді в період Веймарської республіки. Центральним актом тут виступає Reichsjugendwohlfahrtsgesetz [34] (RJWG) — «Рейхський закон про добробут молоді» 1922 року (чинність пов'язують із введенням у дію з 1924 року). Прийняття RJWG означало, що опіка над дітьми та молоддю почала набувати системного характеру й нормативного регулювання на рівні держави, а не лише на рівні місцевих чи церковних ініціатив. Для соціальної роботи це був крок до формування інституцій дитячої та молодіжної допомоги, у тому числі органів, які відповідають за координацію такої діяльності (що історично пов'язується з розвитком Jugendamt як ключового місцевого інституту у сфері дитинства та молоді).

Подальший етап — період націонал-соціалізму (1933–1945) — є складним і принципово важливим з етичної та наукової точки зору. У цей час соціальна сфера та благодійність були суттєво ідеологізовані, а соціальна допомога підпорядковувалася політиці режиму. Одним із інституційних маркерів епохи стала Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (NSV) — «Націонал-соціалістична народна допомога», яка діяла як масова структура соціального «піклування» у Третьому рейху і водночас була інтегрована у партійну систему. Історичні довідки про NSV як інституцію зафіксовані у профільних історичних ресурсах пам'яті та архівування (зокрема, в документації EHRI) [16]. Для історії

соціальної роботи цей період демонструє, що соціальні інституції можуть використовуватися не лише для підтримки, а й для відбору, контролю та виключення — тобто соціальна сфера не є «нейтральною» і завжди пов’язана з цінностями, правами людини та політичними рамками.

Після 1945 року становлення соціальної роботи в Західній Німеччині відбувалося в контексті демократичної реконструкції та формування правової соціальної держави. Підґрунтям стає Конституція — Grundgesetz — у якій зафіксовано принцип «соціальної держави» (Sozialstaat). У статті 20 Основного Закону прямо зазначено, що Федеративна Республіка Німеччина є «демократичною та соціальною федеративною державою» [27]. Цей принцип має не лише декларативний характер: він формує нормативну логіку того, що соціальний захист і соціальні послуги є зобов’язанням держави та публічних інституцій, а не випадковою благодійністю. Відповідно, у післявоєнний період зростає роль упорядкування соціальної допомоги на законодавчому рівні та розвиток мережі соціальних служб у співпраці з «вільною доброчинністю» (Freie Wohlfahrtspflege), яка в Німеччині традиційно є потужним партнером держави у наданні соціальних послуг.

Особливо важливою для розвитку та сучасної практики соціальної роботи є німецька модель взаємодії держави і так званої «вільної доброчинності», яка сформувалася на засадах партнерства, субсидіарності та розподілу відповідальності між публічним і недержавним секторами. Її принципова особливість полягає в тому, що значна частина соціальних послуг надається недержавними, переважно неприбутковими організаціями, однак їхня діяльність відбувається в чітко визначених правових і фінансових рамках публічної системи соціального забезпечення. Таким чином, держава не усувається від соціальної сфери, а виконує регуляторну, координаційну та фінансово-гарантійну функції, водночас делегуючи безпосереднє надання послуг організаціям громадянського суспільства.

На структурному рівні ця модель реалізується через діяльність так званих «спілок вільної доброчинності» (Spitzenverbände der Freien Wohlfahrtspflege), які виступають ключовими суб'єктами німецької системи соціальної роботи. Вони об'єднують тисячі локальних установ, служб і ініціатив, що працюють у сферах догляду за дітьми та людьми похилого віку, підтримки осіб з інвалідністю, допомоги безробітним, мігрантам і біженцям, соціальної реабілітації, охорони здоров'я та кризового втручання. До таких об'єднань традиційно належать Arbeiterwohlfahrt (AWO), Deutscher Caritasverband, Diakonie, Deutsches Rotes Kreuz (DRK), Der Paritätische та Zentralwohlfahrtsstelle der Juden (ZWST), кожне з яких має власну ідеологічну, конфесійну або світоглядну основу, але діє в межах єдиного правового поля.

Важливою рисою цих об'єднань є їхня інституційна автономія, яка поєднується з тісною інтеграцією в державну систему соціального забезпечення. Фінансування їхньої діяльності здійснюється за рахунок різних джерел, зокрема державних і муніципальних коштів, страхових фондів, членських внесків, пожертв та грантів. Водночас держава встановлює стандарти якості соціальних послуг, механізми контролю та вимоги до професійної підготовки соціальних працівників, що забезпечує єдність підходів і дотримання соціальних прав отримувачів допомоги.

У наукових та аналітичних оглядах наголошується, що така модель сприяє поєднанню ефективності та гуманістичної спрямованості соціальної роботи. Недержавні організації, завдяки своїй близькості до місцевих громад і цільових груп, здатні гнучко реагувати на соціальні проблеми та впроваджувати інноваційні форми допомоги, тоді як держава гарантує стабільність фінансування та правовий захист. Перелік і роль «спілок вільної доброчинності» фіксуються як в офіційно-інформаційних матеріалах самих профільних організацій, так і в аналітичних та історико-соціальних дослідженнях, де німецька модель розглядається як одна з найбільш розвинених і збалансованих у європейському контексті [25] . Для соціальної

роботи це означає, що професійні практики формувалися не лише в державних установах, а й у великому «третьому секторі», який має історичну спадкоємність із церковною й громадською допомогою, але працює за сучасними стандартами соціальних послуг.

Важливою точкою інституціоналізації соціальної допомоги у НІМЕЧЧИНІ стало ухвалення Bundessozialhilfegesetz (BSHG) — Федерального закону про соціальну допомогу. Німецький Бундестаг ухвалив BSHG у травні 1961 року, і цим законом було модернізовано та систематизовано право публічної опіки й допомоги нужденним [20]. Від історичної перспективи BSHG важливий тим, що формує сучаснішу логіку соціальної допомоги як інструменту забезпечення мінімальних умов гідного життя та допомоги у «особливих життєвих ситуаціях», а не просто як залишковий елемент після страхових систем.

Паралельно з розвитком загального соціального законодавства в Німеччині поступово еволюціонувала й сфера допомоги дітям та молоді, яка з часом набула статусу окремого, концептуально цілісного напряму соціальної політики та соціальної роботи. Історично одним із ключових етапів у цьому процесі стало ухвалення у 1922 році Reichsjugendwohlfahrtsgesetz (RJWG), який уперше на загальнодержавному рівні заклав правові засади піклування про дітей і молодь, визначив роль органів опіки та окреслив відповідальність держави й місцевих громад за захист дитинства. Попри подальші політичні трансформації, базові ідеї цього закону справили тривалий вплив на німецьку модель дитячо-молодіжної допомоги.

У Федеративній Республіці Німеччина положення RJWG були переосмислені й адаптовані до нових соціальних умов, що знайшло відображення в Gesetz für Jugendwohlfahrt (JWG). Цей закон діяв упродовж кількох десятиліть і зосереджувався переважно на захисній та опікунській функції, акцентуючи увагу на добробуті дитини, профілактиці занедбаності та втручанні у кризових ситуаціях. Водночас із розвитком демократичного

суспільства та зростанням уваги до прав людини поступово визрівала потреба в глибшому концептуальному перегляді підходів до роботи з дітьми й молоддю — від патерналістської моделі до орієнтації на права, участь і розвиток особистості.

Результатом такого переосмислення стала масштабна реформа, в межах якої система дитячо-молодіжної допомоги була інтегрована до Sozialgesetzbuch VIII (SGB VIII) — «Восьмої книги Соціального кодексу: допомога дітям і молоді». У цьому нормативному акті дитина та молода людина розглядаються не лише як об'єкти захисту, а як носії суб'єктивних прав на підтримку, розвиток і соціальну участь. SGB VIII чітко визначає завдання дитячо-молодіжної допомоги, коло суб'єктів її надання, повноваження органів влади, а також форми послуг — від виховної допомоги сім'ям і соціально-педагогічного супроводу до захисту дітей у разі загрози їхньому добробуту.

Важливим для наукового аналізу є те, що SGB VIII не лише кодифікує правові норми, а й відображає сучасну філософію соціальної роботи з дітьми та молоддю, засновану на принципах превенції, інклюзії, партнерства з сім'єю та міжвідомчої співпраці [37]. У наукових і фахових публікаціях підкреслюється, що SGB VIII закріплює широку рамку завдань дитячо-молодіжної допомоги, включаючи участь дітей і молоді в рішеннях, які їх стосуються, та інституційну роль Jugendamt на місцевому рівні. Для соціальної роботи це означало суттєве розширення поля професійної діяльності: соціальна робота стає не лише «допомогою у кризі», а й системою профілактики, підтримки сім'ї, виховання, соціального супроводу й захисту прав дитини.

Наступний великий етап — кодифікація та реформування соціального законодавства наприкінці XX — на початку XXI століття в межах Sozialgesetzbuch (SGB). Особливо значущим для історії соціальної допомоги є перехід від BSHG до SGB XII: у 2003 році було ухвалено закон про включення права соціальної допомоги до Соціального кодексу, і SGB XII набув чинності переважно з 1 січня 2005 року. Це зафіксовано в офіційних законодавчих

джерелах (Gesetze im Internet та документи Бундестагу) [38]. У фахових довідкових матеріалах також прямо вказується, що SGB XII замінив колишній BSHG і став основним правовим регулятором соціальної допомоги (Sozialhilfe) у сучасній Німеччині. Така кодифікація важлива для соціальної роботи, адже вона впорядковує види допомоги, визначає категорії отримувачів, механізми надання послуг і взаємодію між інституціями — тобто створює нормативний «каркас» професійної практики.

Окремо слід виділити етап реформ ринку праці й системи допомоги працездатним — так звані Hartz-реформи, які у 2003–2005 роках сформували нову архітектуру базової підтримки для шукачів роботи через SGB II. У наукових аналітичних роботах ці реформи описують як перехід до «активуючої соціальної держави», де наголос робиться на поєднанні соціальної підтримки з інструментами інтеграції у зайнятість і вимогами до активності отримувача [21]. Для соціальної роботи це означало зростання ролі соціального супроводу, консультацій, профорієнтації, роботи з бар'єрами працевлаштування, а також — появу нових дискусій щодо балансу між допомогою та контролем, правами людини і умовністю соціальної підтримки. У конституційній практиці НІМЕЧЧИНІ також обговорювалися питання меж санкцій і стандартів забезпечення гідного існування в системі базової підтримки, що відображає «високу юридизацію» соціальної сфери в Німеччині.

Отже, історичні етапи становлення соціальної роботи у Німеччині можна узагальнити як послідовне нарощування інституційної та правової складності соціальної сфери. Спочатку домінували локальні та релігійно-громадські форми допомоги й опіки; далі індустріальна епоха спричинила виникнення державного соціального страхування як системи розподілу масових соціальних ризиків (1883–1889); Веймарський період заклав нормативні основи сучасної дитячо-молодіжної допомоги (RJWG 1922); період націонал-соціалізму продемонстрував небезпеку ідеологізації соціальної сфери; після 1949 року принцип «соціальної держави» в Основному законі НІМЕЧЧИНІ сформував

стабільне нормативне підґрунтя для соціальної політики; у 1961 році BSHG модернізував право соціальної допомоги; у 1990–1991 роках SGB VIII закріпив сучасну архітектуру дитячо-молодіжної допомоги; а реформи 2003–2005 років (SGB XII, SGB II) завершили важливий етап кодифікації та «активації» соціальної держави. У підсумку сучасна соціальна робота в Німеччині постає як професійна діяльність, що функціонує в чітких правових рамках, активно взаємодіє з потужним сектором «вільної доброчинності» й орієнтується на поєднання соціального захисту, соціальних послуг та інтеграційних стратегій у сферах сім'ї, дитинства, зайнятості й подолання соціального виключення. Саме ці історичні передумови надалі визначають специфіку організаційно-правових засад і практичних моделей соціальної роботи у НІМЕЧЧИНІ, що є предметом аналізу наступних підрозділів.

1.3. Сучасні наукові підходи та моделі соціальної роботи в Німеччині

Сучасна соціальна робота в Німеччині розвивається як високопрофесіоналізована сфера практики й академічної дисципліни, яка спирається на поєднання правових рамок соціальної держави, сильних традицій соціальної педагогіки та розвиненої мережі соціальних послуг, що реалізуються як державними, так і недержавними (передусім благодійними) організаціями. Перша характерна риса німецької системи надання соціальної допомоги – фінансування переважної більшості соціальних виплат за рахунок страхових внесків. У Німеччині фінансування соціальних виплат здійснюється переважно за рахунок обов'язкового страхування: пенсійного, медичного, по інвалідності [7]. В системі соціального страхування за професійною ознакою страхові внески сплачують обидві сторони трудових відносин, тобто роботодавці і наймані працівники. Індивідуальна межа страхових платежів у Німеччині встановлюються майже щодо усіх видів страхування. Усі кошти надходять до спеціального фонду, а вже потім перерозподіляються у формі соціальних

виплат та допомог. Розміри соціальних виплат знаходяться у безпосередній залежності від місця проживання їх отримувачів. Друга характерна риса німецької системи надання соціальної допомоги – єдність та збалансованість соціального законодавства, яка проявляється через наявність єдиного соціального кодексу, який містить інформацію щодо законодавчого забезпечення основних видів соціальної допомоги [7].

У науковому дискурсі Німеччини соціальну роботу дедалі частіше описують не як «набір добрих намірів», а як професійну діяльність, що має власні теорії, методи, стандарти якості, етичні кодекси й постійно реагує на суспільні трансформації: міграцію, старіння населення, нерівність, зміни зайнятості, цифровізацію та зростання психологічних навантажень у суспільстві. Показово, що на міжнародному рівні соціальна робота визначається як практико-орієнтована професія та академічна дисципліна, яка сприяє соціальним змінам, соціальній згуртованості, розширенню можливостей і «звільненню» людей, а в центр ставить соціальну справедливість і права людини. Це визначення (IFSW/IASSW) є важливим методологічним орієнтиром і для німецького наукового поля, оскільки добре «накладається» на німецьку модель соціальної держави та правові гарантії гідного існування [26].

У Німеччині сучасні моделі соціальної роботи нерідко формуються навколо питання: що є головним предметом професійного втручання — «проблеми людини» чи «умови її життя і структурні бар'єри»? Відповідь, як правило, комбінована: німецький дискурс активно поєднує індивідуально-орієнтовані моделі (робота з випадком, консультування, психосоціальна підтримка) зі структурно-орієнтованими підходами (робота з соціальним простором, адвокація, розвиток громад, профілактика соціального виключення).

Саме тому серед найбільш впливових сучасних підходів у Німеччині зазвичай виділяють наступі, які відображено нами на рис.1.1:

Рис.1.1. Найбільш впливові сучасні підходи у Німеччині

Одним із найвідоміших і найбільш цитованих у Німеччині теоретико-практичних підходів є життєсвітова орієнтація Ганса Тірша (Hans Thiersch). Її сутність полягає у фокусі на повсякденному житті людини — на тому, як вона переживає реальність, які має «щоденні задачі виживання», які ресурси та обмеження визначають її можливості. Ця модель наполягає, що соціальна робота повинна «підходити» до людини не з позиції зверху (експерт знає краще), а через розуміння її реального життєвого світу, повагу до суб'єктивного досвіду і підтримку здатності орієнтуватися в складних соціальних умовах. У введенні до концепції Тірш прямо наголошує на роботі з «повсякденними проблемами подолання» (Bewältigungsprobleme) адресатів і на необхідності бачити біографічні переходи, кризи та «розриви» повсякденності [28]. Для сучасної Німеччини це принципово: багато соціальних проблем не є «разовою подією», вони проявляються як тривала нестабільність житла, складні сімейні конфлікти, бідність, перервані освітні траєкторії, досвід міграції, психологічне виснаження. У межах життєсвітової орієнтації соціальний працівник аналізує

не лише симптом (наприклад, пропуски школи чи борги), а й те, як влаштована повсякденність людини: її графік, мережа контактів, доступ до послуг, відносини в сім'ї, досвід взаємодії з інституціями.

Друга важлива модель — соціально-просторова орієнтація (Sozialraumorientierung), яка сильно розвинута в німецькомовному середовищі й пов'язується, зокрема, з роботами Вольфганга Гінте (Wolfgang Hinte). Її ключова ідея в тому, що соціальні проблеми «розгортаються» у конкретних соціальних просторах: мікрорайонах, кварталах, місцевих спільнотах, де є свої ресурси, конфлікти, інфраструктура, правила «виживання», неформальні мережі й бар'єри доступу до допомоги. У базових текстах Гінте соціально-просторова орієнтація описується як розвиток ідей громадської роботи (Gemeinwesenarbeit) з наголосом на інтересах людей, які проживають у території/кварталі, та на практичній роботі з ресурсами соціального простору [29]. З позиції цієї моделі соціальна робота повинна бачити не лише «клієнта», а й середовище: доступність садочків, шкіл, центрів дозвілля, транспорт, локальний ринок праці, житлові умови, безпеку, неформальні лідери, волонтерські ресурси. У результаті соціальний працівник працює не тільки «в кабінеті», а й на рівні мережування організацій, взаємодії із громадами, організації підтримки в спільнотах, активізації соціальних ресурсів. Це особливо актуально для німецької практики роботи з молоддю, сім'ями, мігрантами та людьми у соціальній ізоляції, оскільки
«проблема» часто є наслідком відсутності доступних можливостей у соціальному просторі.

Третій ключовий підхід — кейс-менеджмент (Case Management), який широко застосовується в ситуаціях комплексних потреб, коли людина одночасно має кілька проблем і взаємодіє з багатьма інституціями: соціальні служби, служби зайнятості, медична система, психіатрія, освітні інституції, служби у справах дітей та молоді тощо. У німецькомовних матеріалах Case Management описують як «діяльнісний концепт соціальної роботи» з визначеним циклом (оцінка, планування, координація, моніторинг, оцінка

результату) і як спосіб забезпечити узгодженість допомоги. Важливо, що в Німеччині кейс-менеджмент нерідко «прив'язується» до правових інструментів планування допомоги в різних книгах Соціального кодексу: наприклад, до логіки допоміжних планів у сфері дітей і молоді (SGB VIII) або до загального планування в соціальній допомозі (SGB XII), що показує тісний зв'язок методів соціальної роботи з правовими процедурами надання послуг [17, с. 6].

Четвертий впливовий напрям — емпауермент (Empowerment), який в німецькомовному дискурсі міцно асоціюється з ресурсним підходом: не «що з людиною не так», а «які сили, здібності й можливості вже є та як їх посилити». У визначеннях Норберта Герріґера (Norbert Herriger) підкреслюється, що мета емпауермент-практики — зміцнювати здатність людей до автономної організації життя і вивільняти ресурси для самовизначення [22]. Для Німеччини це важливо ще й через сучасні дискусії про «активуючу соціальну державу»: у частині практик з'являється ризик підміни емпауерменту вимогою «сам(а) впорайся», тоді як науковий емпауермент-підхід підкреслює саме підтримку, партнерство й доступ до ресурсів, без перекладання відповідальності за структурні бар'єри на індивіда. У сучасній соціальній роботі емпауермент часто пов'язують із клієнтоцентричними формами планування допомоги, участю адресатів у прийнятті рішень, розвитком самодопомоги, груп взаємопідтримки та громадських ініціатив.

П'ята велика лінія — системні (systemische) підходи у соціальній роботі, які активно застосовуються в консультуванні, роботі із сім'єю, у сфері дитячого захисту, кризових втручаннях та інституційній взаємодії. Системні моделі виходять з того, що проблему не можна адекватно зрозуміти без аналізу взаємозв'язків у системі (сім'я, школа, соціальні служби, громада, інституції), правил комунікації та ролей. У сучасних німецькомовних джерелах системну соціальну роботу описують як орієнтовану на «переговорне» (verhandeln) й контекстне втручання, на зміну взаємодій, а не лише «виправлення» людини [43]. У сфері дитячого захисту системний підхід використовується як спосіб

працювати з багаторівневими дилемами: інтереси дитини, батьків, вимоги закону, ризики насильства/занедбаності, межі втручання. Профільні публікації показують, що системні методи можуть допомагати фахівцям у ASD (Allgemeiner Sozialer Dienst) краще витримувати складність кейсів, уникати «простих рішень» і підсилювати міжвідомчу координацію [10, с. 174].

Шоста рамка — права людини та професійна етика як методологічний «каркас» соціальної роботи. У Німеччині ця тема особливо помітна через дискусію про соціальну роботу як «Menschenrechtsprofession» (професію прав людини), пов'язану з ідеями Сільвії Штауб-Бернасконі (Silvia Staub-Bernasconi) і ширшим правозахисним напрямом у соціальній роботі [39]. На професійному рівні важливим документом виступає «Berufsethik» (професійна етика) Німецького професійного об'єднання соціальної роботи (DBSH), де прямо підкреслюється, що соціальна робота з етичних причин є «людино-правною професією», а звідси випливають принципи професійної діяльності та відповідальності. У практичному вимірі це означає, що соціальна робота повинна не просто надавати послугу, а відстоювати гідність людини, недискримінацію, доступ до соціальних прав, підтримку в ситуаціях нерівності й виключення. Право-людинний підхід пов'язаний також із міжнародними рамками (IFSW/IASSW), де центральними названі соціальна справедливість, права людини, колективна відповідальність і повага до різноманіття.

Сьома тенденція — посилення вимоги до доказовості та оцінювання ефективності (evidence-based practice, EBP). У німецькій соціальній роботі це питання часто дискусійне: з одного боку, соціальні служби стикаються з менеджеріалізацією, аудитами, вимогами до результативності та обґрунтованості витрат; з іншого — класичні соціальні проблеми мають складну природу і не завжди «вимірюються» простими індикаторами. У емпіричному дослідженні про ставлення соціальних працівників до EBP в Німеччині (James та ін.) підкреслюється, що емпірична база щодо EBP у німецькому контексті є обмеженою і водночас є запит на поєднання наукового

знання з практикою [23]. На рівні професійної науки DGSA також розглядає EBP у контексті відкритих питань: що вважати «доказом», які критерії якості досліджень застосовні до соціальної роботи, як забезпечити синтез знань і кооперацію науки та практики. У реальній німецькій практиці це часто призводить до комбінованого підходу: використовують і «кращі доступні докази» (best available evidence), і професійне судження, і пріоритети/інтереси адресатів допомоги, що відповідає загальній міжнародній логіці EBP як інтеграції кількох джерел знання, а не як механічного виконання протоколів.

Окремо варто відзначити, що сучасні моделі соціальної роботи в Німеччині дедалі більше враховують цифрову трансформацію: цифрові сервіси, онлайн-консультування, цифрові проєкти в громадах, етичні питання даних, приватності й доступності. Профільні академічні видання прямо описують, що дискурс цифровізації «прийшов» у соціальну роботу і отримує практичну реалізацію через цифрові проєкти, які змінюють взаємодію з клієнтами та організацію допомоги [32]. Для Німеччини, де соціальні послуги часто є частиною складної інституційної системи, цифровізація може бути як ресурсом (швидший доступ, краща координація), так і ризиком (цифрова нерівність, виключення людей похилого віку чи мігрантів без цифрових навичок). Тому сучасні німецькі підходи дедалі частіше включають і цифрову компетентність соціального працівника як елемент професіоналізму.

У підсумку сучасні наукові підходи й моделі соціальної роботи в Німеччині можна описати як багаторівневу систему, де поєднуються орієнтація на повсякденність і «життєвий світ» людини (Lebensweltorientierung), робота з соціальним простором і ресурсами громад (Sozialraumorientierung), координація комплексної допомоги (Case Management), ресурсно-партнерська логіка підтримки (Empowerment), системне бачення взаємодій і контекстів (systemische Soziale Arbeit), а також права-людинний та етико-професійний каркас і вимога до науково обґрунтованих практик (EBP). Поєднання цих моделей робить німецьку соціальну роботу особливо чутливою до балансу між

допомогою та контролем, між індивідуальним і структурним, між правовими рамками та людською повсякденністю. Саме цей баланс є «ядром» сучасних наукових дискусій і водночас практичним викликом для фахівців у Німеччині, що готує основу для подальшого аналізу конкретних організаційно-правових засад і порівняння з українським контекстом у наступному розділі.

Висновки до першого розділу

У першому розділі було показано, що соціальна робота як сфера знань і професійна практика в Європі формувалася не одномоментно, а як результат тривалих соціальних і політичних трансформацій: від релігійно мотивованої благодійності та локальної опіки до інституціоналізованих систем соціального захисту, стандартизованих послуг і професійної підготовки кадрів. Європейська еволюція наукової думки виявляє ключову закономірність: зі зростанням складності суспільства (урбанізація, індустріалізація, війни, масові соціальні ризики) допомога поступово переходить із приватної моральної площини в сферу публічної відповідальності та управління, а соціальна робота дедалі більше спирається на міждисциплінарні теорії й методи.

Окремо підкреслено, що німецька траєкторія становлення соціальної роботи має свої «опорні точки», пов’язані з історично ранньою інституціоналізацією соціального захисту. Запровадження соціального страхування наприкінці XIX століття (1883–1889) стало фундаментом для подальшого розвитку німецької моделі соціальної держави, де соціальні ризики розглядаються як суспільна відповідальність і регулюються правом. У XX столітті цей фундамент доповнили правові рамки демократичної соціальної держави, закріплені в Grundgesetz (стаття 20), що створило стійку нормативну логіку: соціальні права та соціальні послуги є не випадковою благодійністю, а частиною публічних зобов’язань.

Також встановлено, що сучасні наукові підходи в Німеччині поєднують кілька впливових методологічних ліній: життєсвітову орієнтацію (фокус на

повсякденному досвіді людини), соціально-просторову орієнтацію (робота з ресурсами громади/району), кейс-менеджмент як інструмент координації комплексної допомоги, емпауермент як ресурсно-партнерську логіку підтримки, системні підходи в роботі з сім’єю та міжінституційною взаємодією, а також правозахисний і професійно-етичний каркас. У підсумку перший розділ сформував теоретичну основу для переходу до практичної частини дослідження: аналізу організаційно-правових засад соціальної роботи в Німеччині та порівняння з українським контекстом.

РОЗДІЛ 2.
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У НІМЕЧЧИНІ

2.1. Організаційно-правові засади соціальної роботи у Німеччині

Організаційно-правові засади соціальної роботи у Німеччині визначаються тим, що соціальна допомога й соціальні послуги є складовою моделі «соціальної держави» та функціонують у чіткій нормативній системі. Центральною особливістю є висока «юридизація» соціальної сфери: ключові напрями соціального захисту, допомоги дітям і молоді, підтримки людей з інвалідністю, соціальної допомоги та інтеграції в зайнятість регулюються Соціальним кодексом (Sozialgesetzbuch, SGB). Саме через SGB держава визначає цілі, види послуг, категорії отримувачів, механізми фінансування та відповідальність установ, що робить соціальну роботу в Німеччині не лише гуманітарною практикою, а системою професійних дій у правовому полі [41].

Базовий конституційний контекст задає Grundgesetz: закріплення Німеччини як «демократичної та соціальної федеративної держави» (соціальна держава) формує нормативну підставу для того, щоб соціальні права реалізовувалися через мережу інституцій і законів, а громадяни могли очікувати на підтримку у випадку соціальних ризиків. У цьому сенсі соціальна робота в Німеччині не «підміняє державу», а є частиною її соціальної функції, реалізованої через взаємодію різних рівнів управління та різних провайдерів послуг [41].

Система управління соціальною сферою у Німеччині є багаторівневою: федерація визначає рамкові правила через федеральне законодавство (SGB), землі (Länder) доповнюють їх власними законами та нормативами (особливо у сферах організації служб, нагляду, окремих стандартів), а муніципалітети/райони (Landkreise, kreisfreie Städte) часто відповідають за практичну реалізацію послуг, доступність інфраструктури, планування та координацію на місцях. Це особливо помітно в дитячо-молодіжній сфері:

федеральною основою є SGB VIII, але реалізація відбувається у комунальній самоврядності через Jugendamt, а землі мають доповнювальне регулювання [30]. Таким чином, соціальний працівник у Німеччині діє в «сітці» правових норм і інституцій, де вирішення соціальної проблеми майже завжди означає взаємодію з кількома органами і процедурами.

Ключовою рисою німецької моделі є партнерство публічних органів із «вільною доброчинністю» (Freie Wohlfahrtspflege) — великим сектором недержавних, неприбуткових провайдерів соціальних послуг. В офіційних описах підкреслюється, що «вільна доброчинність» — це організована сукупність соціальних допомог, які здійснюються на благодійній, неприбутковій основі і відрізняються як від комерційних, так і від суто державних пропозицій [25]. Партнерство держави й недержавних організацій у Німеччині концептуально пов’язується з принципом субсидіарності: публічні органи співпрацюють із незалежними провайдерами послуг і не повинні «витісняти» їх там, де є якісні й доступні пропозиції. Це прямо підкреслює BAGFW як одну з «опор» соціальної держави [41]. Практично це означає, що значна частина установ, у яких працюють соціальні працівники (центри сім’ї, молодіжні служби, консультаційні пункти, служби підтримки бездомних, міграційні консультації тощо), можуть належати до Caritas, Diakonie, AWO, DRK, Der Paritätische та інших об’єднань — але фінансуватися (повністю або частково) з публічних коштів за правовими процедурами.

Підсумовуючи, організаційно-правові засади соціальної роботи в Німеччині можна охарактеризувати трьома взаємопов’язаними рисами. По-перше, це правова структурованість через SGB, що визначає цілі, види допомоги та відповідальність органів. По-друге, це багаторівневе управління (федерація — землі — комуна), де значна частина практичних рішень реалізується локально, але за спільними рамками. По-третє, це партнерська модель «соціального трикутника» держава — комунальні органи — вільна доброчинність, яка забезпечує широкий спектр послуг і фактично створює

соціальній роботі реальне інституційне поле: від Jugendamt і Jobcenter до мережі консультаційних центрів, притулків, служб підтримки сім'ї та програм участі людей з інвалідністю.

2.2. Порівняльний аналіз соціальної роботи в Німеччині та Україні

Порівняльний аналіз соціальної роботи в Німеччині та Україні доцільно здійснювати з урахуванням міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини та соціальних прав, які формують спільне нормативне підґрунтя для розвитку національних систем соціального захисту.

Базовими міжнародними документами у цій сфері є Загальна декларація прав людини [3], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [5] та Європейська соціальна хартія (переглянута) [2], положення яких визначають право кожної людини на гідний рівень життя, соціальне забезпечення, соціальну допомогу та захист від дискримінації. Саме ці акти закладають універсальні принципи соціальної справедливості, людської гідності та відповідальності держави за соціальний добробут населення.

Європейська соціальна хартія (переглянута) займає особливе місце серед зазначених документів, оскільки безпосередньо спрямована на регулювання соціально-економічних прав у європейському просторі. Вона закріплює право на соціальне забезпечення, соціальну та медичну допомогу, захист сім'ї, дітей, осіб похилого віку та людей з інвалідністю, а також право на захист від бідності та соціального відчуження. Для країн – членів Ради Європи, зокрема для Німеччини й України, Хартія виступає ключовим орієнтиром формування соціальної політики та розвитку системи соціальної роботи відповідно до європейських стандартів [2].

Загальна декларація прав людини, ухвалена Організацією Об'єднаних Націй, закладає фундаментальні підходи до розуміння соціальних прав людини, визначаючи право кожного на соціальне забезпечення, працю, освіту, охорону здоров'я та належний життєвий рівень. У контексті соціальної роботи цей

документ має принципове значення, оскільки підкреслює універсальний характер соціальних прав і обов'язок держав забезпечувати підтримку особам, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Водночас Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод визначає правові механізми захисту особи та встановлює межі втручання держави у приватне і сімейне життя. Хоча Конвенція зосереджена переважно на громадянських і політичних правах, її положення мають безпосереднє значення для соціальної роботи, оскільки регламентують баланс між соціальною підтримкою, контролем та захистом прав людини у діяльності соціальних служб [5].

Реалізація зазначених міжнародних стандартів у Німеччині здійснюється через розвинену й кодифіковану систему соціального законодавства, ядром якої є Соціальний кодекс Німеччини (Sozialgesetzbuch, SGB). Він визначає структуру, принципи та механізми функціонування соціальної роботи, охоплюючи такі напрями, як соціальне забезпечення, допомога сім'ям, дітям і молоді, підтримка безробітних, людей з інвалідністю та інших вразливих груп населення. Через норми SGB міжнародні положення Європейської соціальної хартії (переглянутої), Загальної декларації прав людини та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод трансформуються у конкретні правові процедури, що забезпечують стабільність, передбачуваність і системність соціальної роботи в Німеччині.

В Україні правове регулювання соціальної роботи також ґрунтується на міжнародних стандартах у сфері прав людини, однак має іншу інституційну динаміку. Ключовим національним актом є Закон України «Про соціальні послуги» (2019 р.) [11], який визначає основні поняття, принципи та суб'єктів системи соціальних послуг, а також закріплює право громадян на отримання соціальної допомоги у разі настання складних життєвих обставин. Важливу роль у формуванні системи соціальної роботи відіграє також Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [12], який визначає

напрями діяльності соціальних служб, їхні завдання та форми роботи з найбільш уразливими категоріями населення.

Окреме значення в українському контексті має Державна стратегія подолання бідності [13], яка визначає стратегічні напрями державної політики у сфері зменшення соціальної нерівності та підтримки малозабезпечених верств населення. У поєднанні з положеннями Закону «Про соціальні послуги» [11] ця стратегія спрямована на реалізацію принципів, закріплених у Європейській соціальній хартії (переглянутій) [2], зокрема щодо боротьби з бідністю та соціальним виключенням.

Таким чином, порівняльний аналіз соціальної роботи в Німеччині та Україні свідчить, що обидві країни спираються на спільні міжнародні нормативно-правові акти — Загальну декларацію прав людини, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та Європейську соціальну хартію (переглянуту). Водночас Німеччина реалізує ці стандарти через кодифіковану систему соціального права, представлену Соціальним кодексом (SGB), що забезпечує високий рівень інституційної стабільності соціальної роботи. Україна ж перебуває в процесі адаптації міжнародних соціальних стандартів до умов реформування та подолання сучасних соціальних викликів, що зумовлює більш динамічний і трансформаційний характер розвитку соціальної роботи.

2.3. Шляхи впровадження в Україні досвіду соціальної роботи в Німеччині

Впровадження досвіду соціальної роботи Німеччини в український контекст доцільно розглядати не як механічне запозичення окремих інституцій або моделей, а як поетапну адаптацію принципів, організаційних рішень і професійних підходів з урахуванням соціально-економічних, правових та культурних особливостей України.

Німецька система соціальної роботи формувалася протягом десятиліть у стабільних умовах соціальної держави, тоді як Україна сьогодні перебуває в ситуації глибоких трансформацій, посилених наслідками війни, масового внутрішнього переміщення населення, демографічних змін і зростання соціальних ризиків.

Саме тому запозичення німецького досвіду має спиратися на принцип контекстуальної відповідності, поступовості та пріоритетності найбільш релевантних елементів.

Таблиця 3.1.

Адаптація досвіду соціальної роботи Німеччини до українського контексту

№	Напрям адаптації	Досвід Німеччини	Стан та виклики в Україні	Можливості впровадження
1	Правова та інституційна основа соціальної роботи	Соціальна робота функціонує в межах чітко кодифікованого соціального права (Sozialgesetzbuch), яке визначає види допомоги, права отримувачів, відповідальність публічних органів та механізми координації	Сформовано базове законодавство (Закон «Про соціальні послуги»), однак зв'язок між правами людини, гарантіями та процедурами реалізації ще потребує посилення	Поглиблення правової визначеності соціальних послуг, уточнення процедур, посилення автономії соціального працівника
2	Планування та координація на рівні громад	Закріплений принцип загальної відповідальності органів місцевого самоврядування за розвиток мережі соціальних послуг, особливо в дитячо-молодіжній сфері	Децентралізація розширила повноваження громад, однак спостерігається нерівномірність ресурсів і навантаження (ВПО, війна)	Запровадження системного оцінювання потреб громад, розвиток локальних програм соціальних послуг
3	Партнерство держави та недержавних організацій	Система «вільної доброчинності»: НДО є рівноправними партнерами держави, працюють на основі довгострокових договорів і стабільного фінансування	НДО відіграють значну роль, але співпраця часто має проєктний і нестійкий характер	Інституціоналізація партнерств, перехід від грантової до системної моделі співпраці
4	Професійні стандарти та	Соціальна робота — академічна професія з	Соціальний працівник часто	Розвиток супервізії, підвищення статусу

	кадровий потенціал	чіткими вимогами до освіти, етики, супервізії та підвищення кваліфікації	виконує адміністративні функції, існує ризик професійного вигорання	професії, інвестиції в освіту та підтримку кадрів
5	Методологічні підходи соціальної роботи	Широко застосовуються життєсвітова орієнтація, кейс-менеджмент, соціально-просторова робота	Методологічні підходи впроваджуються фрагментарно, часто без системної підтримки	Адаптація кейс-менеджменту для комплексних випадків, розвиток роботи з громадами
6	Правозахисний вимір соціальної роботи	Соціальна робота розглядається як професія захисту прав людини; соціальний працівник — адвокат інтересів клієнта	Висока вразливість окремих груп (ВПО, ветерани, діти, люди з інвалідністю)	Посилення правозахисної ролі соціальних працівників, протидія дискримінації

Першим і базовим напрямом впровадження німецького досвіду в Україні є подальше зміцнення правової та інституційної логіки соціальної роботи як складової соціальної держави. У Німеччині соціальна робота функціонує в межах чітко кодифікованого соціального права (Sozialgesetzbuch) [40], що визначає не лише види допомоги, а й права отримувачів, відповідальність публічних органів і механізми координації. В Україні вже зроблено важливі кроки у цьому напрямі через ухвалення Закону України «Про соціальні послуги» [11] та підзаконних актів, однак подальший розвиток може передбачати посилення зв’язку між правами людини, соціальними гарантіями та конкретними процедурами надання послуг. Німецький досвід показує, що чіткість правових рамок підвищує передбачуваність системи, зменшує залежність доступу до допомоги від суб’єктивних рішень і створює основу для професійної автономії соціального працівника, який діє не «на власний розсуд», а в межах зрозумілих і прозорих норм.

Другим важливим напрямом розвитку та адаптації досвіду соціальної роботи є посилення планувальної й координаційної функції на рівні територіальних громад. У Німеччині, зокрема у сфері дитячо-молодіжної допомоги, на законодавчому та практичному рівнях закріплений принцип

загальної відповідальності публічних носіїв за забезпечення наявності, доступності та постійного розвитку мережі соціальних послуг. Це означає, що органи місцевого самоврядування несуть відповідальність не лише за реагування на індивідуальні проблемні випадки, а й за довгострокове стратегічне планування соціальної інфраструктури з урахуванням демографічних змін, соціально-економічної ситуації та реальних потреб різних груп населення.

Практична реалізація цього принципу передбачає систематичне оцінювання потреб громади, аналіз наявних ресурсів, прогнозування соціальних ризиків і розробку комплексних локальних програм соціальної підтримки. Важливою складовою є також координація діяльності різних надавачів соціальних послуг — публічних, недержавних і приватних, що дає змогу уникати дублювання функцій, підвищувати ефективність використання ресурсів і забезпечувати цілісність допомоги. Для України, де процеси децентралізації суттєво розширили повноваження та відповідальність територіальних громад, німецький досвід може стати корисним орієнтиром у формуванні системного та прогнозного підходу до соціальної політики на місцевому рівні. Це особливо актуально в умовах нерівномірного навантаження на громади, пов’язаного з масовим розміщенням внутрішньо переміщених осіб, необхідністю відновлення зруйнованої інфраструктури та хронічною обмеженістю фінансових і кадрових ресурсів.

Третім напрямом адаптації є впровадження партнерської моделі взаємодії держави та недержавних організацій за зразком німецької системи «вільної доброчинності». У Німеччині великі об’єднання благодійних і соціально орієнтованих організацій виступають повноцінними та рівноправними партнерами публічних органів у наданні соціальних послуг. Їхня діяльність базується на довгострокових угодах, чітко визначених стандартах якості, прозорих механізмах фінансування та системах контролю результатів. Такий

підхід забезпечує стабільність соціальних програм, професіоналізацію недержавного сектору та високу довіру з боку суспільства.

В Україні громадські та благодійні організації відіграють надзвичайно важливу роль у наданні соціальної допомоги, особливо в умовах повномасштабної війни та гуманітарних криз. Проте їхня співпраця з органами державної влади й місцевого самоврядування часто має проєктний, фрагментарний або ситуативний характер і значною мірою залежить від грантового фінансування. Запозичення німецького підходу могло б означати поступовий перехід від короткострокових програм до більш інституціоналізованих форм партнерства, у межах яких недержавні надавачі соціальних послуг інтегруються в публічну систему соціального захисту. Це передбачало б чітке розмежування ролей і відповідальності, встановлення єдиних вимог до якості послуг і впровадження ефективних механізмів моніторингу та контролю, що в перспективі могло б суттєво підвищити стійкість і результативність соціальної роботи в Україні.

Четвертим важливим шляхом розвитку соціальної роботи є посилення професійних стандартів і цілеспрямований розвиток кадрового потенціалу. У Німеччині соціальна робота утвердилася як повноцінна академічна професія, що має чітко визначені вимоги до базової вищої освіти, безперервного професійного навчання, дотримання етичних кодексів і обов'язкових елементів професійної підтримки, зокрема супервізії. Підготовка соціальних працівників здійснюється в університетах і прикладних вищих школах, де значна увага приділяється поєднанню теоретичних знань із практичною підготовкою, розвитку рефлексивних компетентностей і навичок міждисциплінарної взаємодії. Такий підхід формує усвідомлення соціальної роботи як професії з власною науковою базою, автономією та суспільною відповідальністю.

Для України особливо актуальним є подальше закріплення ролі соціального працівника саме як фахівця-професіонала, а не лише адміністративного виконавця або посередника з оформлення соціальних

виплат. Німецький досвід переконливо свідчить, що інвестиції в якісну освіту, регулярну супервізію та системну підтримку спеціалістів сприяють підвищенню якості соціальних послуг, зменшенню ризиків професійного вигорання й емоційного виснаження, а також формуванню стійкої професійної ідентичності соціальних працівників. Особливо цінним у цьому контексті є впровадження регулярної індивідуальної та групової супервізії, а також міждисциплінарного обміну досвідом між соціальними працівниками, психологами, педагогами та медичними фахівцями. В умовах воєнних і післявоєнних викликів в Україні такі механізми можуть стати ключовим інструментом збереження професійної спроможності кадрів і запобігання кадровій кризі у соціальній сфері.

П’ятим напрямом розвитку є адаптація сучасних методологічних підходів, які широко застосовуються в німецькій практиці соціальної роботи. Зокрема, важливе значення має життєсвітова орієнтація, що передбачає розуміння проблем клієнта через призму його повсякденного життя, соціальних зв’язків, індивідуального досвіду та ресурсів. Для України цей підхід може бути надзвичайно актуальним у роботі з людьми, які пережили втрату житла, роботи, соціальних ролей або мають досвід воєнної травми, адже він фокусується не лише на дефіцитах, а й на здатності людини адаптуватися, відновлювати контроль над власним життям і поступово інтегруватися в нові соціальні умови.

Не менш значущим є кейс-менеджмент як інструмент координації допомоги в ситуаціях складних і багатовимірних потреб. Його застосування дає змогу уникнути фрагментарності соціальних послуг, забезпечити узгодженість дій різних установ і підвищити ефективність підтримки однієї особи чи сім’ї, які одночасно взаємодіють із соціальними, медичними, освітніми та правовими структурами. Соціально-просторовий підхід, орієнтований на роботу з місцевими громадами, мікрорайонами та їхніми ресурсами, може істотно посилити здатність українських громад до самовідновлення, розвитку

горизонтальних зв’язків і зменшення соціальної ізоляції в умовах тривалих кризових процесів.

Шостим важливим напрямом є посилення правозахисного виміру соціальної роботи. У Німеччині ця професія дедалі частіше осмислюється як діяльність, спрямована на реалізацію та захист прав людини, де соціальний працівник виступає не лише як надавач соціальної послуги, а й як адвокат інтересів клієнта у взаємодії з державними та недержавними інституціями. Такий підхід передбачає активну позицію фахівця щодо виявлення порушень прав, протидії дискримінації та соціальному виключенню, а також сприяння доступу вразливих груп до ресурсів і можливостей.

Для України, де значна частина соціальних проблем пов’язана з підвищеною вразливістю окремих категорій населення — внутрішньо переміщених осіб, ветеранів і членів їхніх родин, людей з інвалідністю, дітей, які постраждали від війни, — посилення правозахисного підходу може істотно підвищити суспільну значущість соціальної роботи. Воно здатне сприяти утвердженню принципів людської гідності, рівного доступу до соціальних послуг і справедливості, а також посиленню ролі соціальних працівників як активних суб’єктів соціальних змін у процесі відновлення та розвитку українського суспільства.

Водночас адаптація німецького досвіду потребує усвідомлення обмежень і ризиків. Німецька система соціальної роботи функціонує за умов значно вищого рівня фінансування, стабільності інституцій і кадрового забезпечення. Тому спроби прямого перенесення окремих моделей без урахування ресурсних можливостей України можуть призвести до формалізації практик або перевантаження соціальних служб. Оптимальним є поетапний підхід, за якого німецький досвід використовується як орієнтир для розвитку, а не як жорсткий шаблон.

Отже, шляхи впровадження в Україні досвіду соціальної роботи Німеччини полягають у поєднанні правового вдосконалення системи

соціальних послуг, посиленні ролі громад у плануванні та координації допомоги, розвитку партнерства з недержавними організаціями, інвестуванні в професіоналізацію соціальних працівників і поступовій адаптації сучасних методологічних підходів. Такий підхід дозволяє не лише запозичувати успішні елементи німецької моделі, а й трансформувати їх відповідно до актуальних потреб українського суспільства, що перебуває в умовах глибоких соціальних змін і відновлення. Саме це створює підґрунтя для формування ефективної, стійкої та людиноцентричної системи соціальної роботи в Україні.

Висновки до другого розділу

У другому розділі дипломної роботи було здійснено комплексний аналіз практичних аспектів соціальної роботи у Німеччині та їх співвідношення з українською моделлю соціальних послуг, що дозволило виявити як системні переваги німецького підходу, так і об’єктивні обмеження та перспективи його адаптації в Україні. Проведене дослідження засвідчує, що соціальна робота у НІМЕЧЧИНІ функціонує як цілісна, інституційно стабільна система, глибоко інтегрована в правову модель соціальної держави та забезпечена чітким розподілом повноважень між різними рівнями управління.

У межах аналізу організаційно-правових засад соціальної роботи в Німеччині було встановлено, що ключовою особливістю німецької моделі є кодифікованість соціального законодавства через Sozialgesetzbuch, який формує єдину логіку соціального захисту, соціальних послуг і соціальної допомоги. Такий підхід забезпечує правову визначеність, прозорість процедур і стабільність соціальних гарантій, а також створює чіткі рамки професійної діяльності соціальних працівників. Важливу роль у функціонуванні системи відіграє багаторівневе управління (федеральний, земельний та комунальний рівні), що дозволяє поєднувати загальнонаціональні стандарти з урахуванням локальних потреб громад.

Окремо було з’ясовано, що суттєвою перевагою німецької моделі є партнерство держави з сектором «вільної доброчинності», засноване на принципі субсидіарності. Недержавні неприбуткові організації виступають не альтернативою державі, а її інституційними партнерами у наданні соціальних послуг, що забезпечує широку мережу підтримки, професійну різноманітність і доступність допомоги для різних категорій населення. Така модель сприяє зниженню бюрократичного навантаження на публічні органи та водночас зберігає державний контроль за якістю й дотриманням соціальних прав.

Порівняльний аналіз соціальної роботи в Німеччині та Україні показав, що обидві країни мають спільні орієнтири розвитку соціальної сфери, зокрема в напрямі стандартизації соціальних послуг, професіоналізації соціальної роботи та посилення ролі місцевого рівня в організації допомоги. Водночас між ними існують принципові відмінності, зумовлені різним історичним шляхом формування соціальної держави, рівнем ресурсного забезпечення та масштабами сучасних соціальних викликів. Німецька система характеризується високим ступенем інституційної зрілості, процедурної визначеності та фінансової стабільності, тоді як українська система перебуває в процесі реформування й змушена адаптуватися до умов повномасштабної війни, масового внутрішнього переміщення населення та зростання соціальної вразливості.

Разом із тим було встановлено, що українська соціальна робота демонструє значний потенціал до розвитку, зокрема через децентралізацію, активну участь громадських і благодійних організацій, а також упровадження нових моделей соціальних послуг, орієнтованих на життєстійкість, психосоціальну підтримку та відновлення соціальних зв’язків. У цьому контексті німецький досвід може слугувати важливим методологічним і практичним орієнтиром, але не універсальним шаблоном.

Аналіз шляхів впровадження досвіду соціальної роботи Німеччини в Україні дозволив дійти висновку, що найбільш перспективними є напрями,

пов’язані з посиленням правового виміру соціальних послуг, розвитком планувальної та координаційної ролі громад, інституціоналізацією партнерства з недержавними надавачами послуг, а також із впровадженням сучасних методологічних підходів (кейс-менеджмент, життєсвітова орієнтація, соціально-просторова робота). Важливим чинником успішної адаптації є також інвестування в кадровий потенціал соціальної роботи, розвиток системи супервізії та підтримки фахівців, що особливо актуально в умовах тривалого професійного та емоційного навантаження.

Отже, другий розділ засвідчив, що соціальна робота в Німеччині є ефективною, структурованою та орієнтованою на права людини системою, досвід якої може бути цінним для України за умови критичного осмислення й адаптації до національних реалій. Поєднання німецьких інституційних і методологічних напрацювань з українським досвідом роботи в кризових умовах створює підґрунтя для формування сучасної, гнучкої та людиноцентричної системи соціальної роботи, здатної відповідати на актуальні та майбутні соціальні виклики.

ВИСНОВКИ

У ході виконання дипломної роботи було здійснено комплексне теоретико-методологічне та практичне дослідження особливостей соціальної роботи у Німеччині, що дозволило розкрити її історичні витоки, сучасні наукові підходи, організаційно-правові засади та можливості використання німецького досвіду в умовах України, що дозволило зробити *висновки*:

1. Нами доведено, що соціальна робота в Європі формувалася як відповідь на ускладнення соціальної структури суспільства, зростання соціальних ризиків та необхідність системної підтримки вразливих груп населення. Еволюція наукової думки щодо соціальної роботи пройшла шлях від благодійницько-моральних практик до професійної, міждисциплінарної галузі знань, що поєднує соціологічні, педагогічні, психологічні та правові підходи. Встановлено, що саме європейський контекст, з його ідеями соціальної справедливості, солідарності та відповідальності держави, створив підґрунтя для формування національних моделей соціальної роботи, серед яких німецька модель посідає особливе місце.

Проаналізувавши історичні етапи становлення соціальної роботи у Німеччині, з’ясовано, що її специфіка значною мірою зумовлена ранньою інституціоналізацією соціального захисту та розвитком соціального страхування наприкінці XIX століття. Запровадження системи соціального страхування, а згодом — формування правової моделі соціальної держави після Другої світової війни, створили стабільні інституційні та нормативні умови для розвитку соціальної роботи як професійної діяльності. Особливу роль у цьому процесі відіграли Соціальний кодекс Німеччини (Sozialgesetzbuch), принцип соціальної держави, а також тісна взаємодія держави з недержавними неприбутковими організаціями в межах моделі «вільної доброчинності».

2. Встановлено, що німецька соціальна робота характеризується поєднанням індивідуально-орієнтованих і структурно-орієнтованих підходів. Найбільш значущими серед них є життєсвітова орієнтація, соціально-

просторова робота, кейс-менеджмент, емпауермент, системні підходи, а також правозахисна й етико-професійна парадигма. Доведено, що ці підходи дозволяють забезпечити баланс між допомогою та контролем, між правовими вимогами та повагою до суб'єктивного досвіду людини, що є ключовою ознакою сучасної соціальної роботи в демократичному суспільстві.

3. З'ясовано, що організаційно-правові засади соціальної роботи у Німеччині характеризуються високим рівнем кодифікованості, чітким розмежуванням повноважень між різними рівнями управління та стабільною системою фінансування соціальних послуг. Важливою особливістю є принцип субсидіарності, який забезпечує ефективну взаємодію державних органів із сектором недержавних неприбуткових організацій і сприяє розвитку різноманітних форм соціальної підтримки.

Порівняльний аналіз соціальної роботи в Німеччині та Україні показав, що, попри наявність спільних орієнтирів розвитку (стандартизація послуг, децентралізація, професіоналізація), між цими системами існують істотні відмінності. Вони зумовлені різним історичним шляхом формування соціальної держави, рівнем економічного розвитку, ресурсного забезпечення та характером сучасних соціальних викликів. Німецька система вирізняється інституційною стабільністю та процедурною визначеністю, тоді як українська система соціальної роботи перебуває в стані активного реформування й водночас функціонує в умовах воєнного стану, що істотно впливає на пріоритети соціальної політики та практику соціальної роботи.

4. Аналіз шляхів упровадження досвіду соціальної роботи Німеччини в Україні дозволив зробити висновок, що найбільш доцільним є не пряме копіювання окремих моделей, а адаптація ключових принципів і підходів з урахуванням національного контексту. До перспективних напрямів віднесено посилення правового виміру соціальних послуг, розвиток планувальної ролі громад, інституціоналізацію партнерства з недержавними надавачами

соціальних послуг, упровадження кейс-менеджменту та системної супервізії, а також орієнтацію на права людини й життєстійкість отримувачів допомоги.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що соціальна робота у Німеччині є цілісною, ефективною та науково обґрунтованою системою, досвід якої може стати важливим орієнтиром для подальшого розвитку соціальної роботи в Україні. Поєднання німецьких інституційних і методологічних напрацювань із українським досвідом роботи в умовах криз і воєнних викликів створює підґрунтя для формування сучасної, гнучкої та людиноцентричної системи соціальної роботи, здатної забезпечити соціальну згуртованість і підтримку населення в умовах суспільних трансформацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авшенюк Н. М., Креденець Н. Я. Професійна освіта у вимірах соціального партнерства в Австрії і Німеччині: монографія; за заг. ред. Львів : «Растр-7», 2019. 252 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717810/1/Kredenets_N_Monographia-2019.pdf

2. Європейська соціальна хартія (переглянута). Офіційний вебсайт Ради Європи. URL: https://www.coe.int/en/web/european-social-charter (дата звернення: 05.01.2026).

3. Загальна декларація прав людини. Офіційний вебсайт Організації Об'єднаних Націй. URL: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights (дата звернення: 05.01.2026).

4. Історія розвитку соціальної роботи в західних країнах світу. URL: https://studfile.net/preview/12832731/ (дата звернення: 07.01.2026).

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Офіційний вебсайт Ради Європи. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (дата звернення: 08.01.2026).

6. Кубіцький С.О. Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах: навчальний посібник. К.: ДАКККіМ, 2009. 298 с.

7. Мішина С.В., Мішин О.Ю. Німецький досвід надання соціальної допомоги. 2021. *Ефективна економіка*. URL: https://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/26910/1/Мішина,_Мішин_Еф._ек.pdf. (дата звернення: 09.01.2026).

8. Пазюк Ю. О. Особливості здійснення соціальної роботи у Німеччини: досвід для України : автореф. дип. роботи на здобуття освітнього ступеня «магістр»: спец. 231 «Соціальна робота» / Ю. О. Пазюк, ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв, 2021. 12 с

9. Палагнюк Ю.В., Пистмиченко О.С. Особливості розвитку соціальних послуг у системі соціальної політики німеччини.

URL: https://www.researchgate.net/publication/338954805_Osoblivosti_rozvitku_socialnih_poslug_u_sistemi_socialnoi_politiki_Nimeccini_Features_of_social_services_development_in_the_German_social_policy_system (дата звернення: 09.01.2026).

10. Пришлюк О.Ю. Соціально-педагогічна підтримка дітей і молоді у федеративній республіці Німеччини. *Серія " Педагогіка, соціальна робота".* Випуск 26. С.173-176. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3809e147-b319-45c9-9bcd-472250708aba/content (дата звернення: 09.01.2026).

11. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text (дата звернення: 16.01.2026).

12. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text (дата звернення: 16.01.2026).

13. Про схвалення Державної стратегії подолання бідності : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 № 161-р. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80#Text (дата звернення: 16.01.2026).

14. Процюк І.В., Бойчук Д.С**.** Від соціальної держави до європейської соціальної моделі: еволюція підходів. Юридичний науковий електронний журнал. 2023, № 7. С. 57-60. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/11.

15. Реформування системи опіки в епоху Просвітництва та розвитку нового суспільного устрою. URL: https://studentam.net.ua/content/view/3805/114/ (дата звернення: 18.01.2026).

16. 1938: Die Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (NSV) und das Winterhilfswerk (WHW). *hdgö - Haus der Geschichte Österreich.*

URL: https://hdgoe.at/nationalsozialistische_volkswohlfahrt_winterhilfswerk (date of access: 18.01.2026).

17. Arbeitshilfe „Case Management“ für Mitarbeitende der evangelischen Jugendmigrationsdienste.
URL: https://www.bagejsa.de/fileadmin/user_upload/Arbeitshilfe_Case_Management_Juli_2021.pdf? (date of access: 18.01.2026).

18. Bismarck and the Long Road to Universal Health Coverage - PMC. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7149836/ (date of access: 18.01.2026).

19. Charity Organisation Society established | Social Work Centenary. *Celebrating 100 years of Social Work at Edinburgh University | Social Work Centenary | Celebrating 100 years of Social Work at Edinburgh University*. URL: https://sw100.ed.ac.uk/timeline/event/charity-organisation-society-established (date of access: 18.01.2026).

20. Deutscher Bundestag - 4. Mai 1961: Bundestag beschließt Bundessozialhilfegesetz. *Deutscher Bundestag*. URL: https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/1961-05-04-bundessozialhilfegesetz-837714? (date of access: 18.01.2026).

21. Do New Labour Activation Policies Work? A descriptive anal. URL: https://bibliothek.wzb.eu/pdf/2011/i11-211.pdf (date of access: 18.01.2026).

22. Empowerment.de - Empowerment - Potenziale nutzen. URL: https://www.empowerment.de/files/Materialien-1-Stichwort-Empowerment.pdf? (date of access: 18.01.2026).

23. Evidence-based practice and knowledge utilisation – a study of attitudes and practices among social workers in Germany. URL: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13691457.2018.1469475 (date of access: 15.02.2026).

24. Freie Wohlfahrtspflege - ihre Spitzenverbände. *Bundesarbeitsgemeinschaft der Freien Wohlfahrtspflege (BAGFW)*

e. V. URL: https://www.bagfw.de/ueber-uns/mitgliedsverbaende (date of access: 15.02.2026).

25. Freie Wohlfahrtspflege in Deutschland. *Bundesarbeitsgemeinschaft der Freien Wohlfahrtspflege (BAGFW) e. V.* URL: https://www.bagfw.de/ueber-uns/freie-wohlfahrtspflege-in-deutschland (date of access: 18.02.2026).

26. Global Standards for Social Work Education and Training – International Federation of Social Workers. *International Federation of Social Workers – Global Online conference*. URL: https://www.ifsw.org/global-standards-for-social-work-education-and-training/ (date of access: 18.02.2026).

27. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_20.html? (date of access: 18.02.2026).

28. Hans Thiersch Eine elementare Einführung in die lebensweltorientierte Soziale Arbeit. URL: https://www.hans-thiersch.de/lib/exe/fetch.php?media=elementare_einfuehrung_lwo_2019.pdf& (date of access: 18.02.2026).

29. Hinte Wolfgang: „Sozialraumorientierung“ – Grundlage und Herausforderung für professionelles Handeln. In: Fürst, Roland; Hinte, Wolfgang (Hrsg.): Sozialraumorientierung. Ein Studienbuch zu fachlichen, institutionellen und finanziellen Aspekten. Wien 2019. P. 9 – 28

30. Kinder- und Jugendhilfe. *BMBFSFJ*. URL: https://www.bmbfsfj.bund.de/bmbfsfj/themen/kinder-und-jugend/kinder-und-jugendschutz/fragen-und-antworten-kinder-und-jugendhilfe/? (date of access: 18.02.2026).

31. Lorenz W. *Social Work in a Changing Europe.* London: Routledge, 1994. 206 p.

32. Neumaier Stefanie [Hrsg.]; Dörr, Madeleine [Hrsg.]; Botzum, Edeltraud [Hrsg.]: Praxishandbuch Digitale Projekte in der Sozialen Arbeit. Weinheim ; Basel :

Beltz Juventa 2024, 225p. URN: urn:nbn:de:0111-pedocs-318936. DOI: 10.25656/01:31893; 10.3262/978-3-7799-7769-8

33. Octavia Hill. URL: https://www.britannica.com/biography/Octavia-Hill (date of access: 18.02.2026).

34. Reichsjugendwohlfahrtsgesetz. *Startseite | Landeshauptstadt Stuttgart*. URL: https://www.stuttgart.de/medien/ibs/reichsjugendwohlfahrtsgesetz-9-juli-1922.pdf (date of access: 18.02.2026).

35. Richards E. A. *Social Diagnosis.* New York: Russell Sage Foundation, 1917. 517p. Available from University of California Libraries. Collection: CDL; Americana. ISBN/Identifier: urn:oclc:60733050.

36. Schugurensky D. Social Pedagogy and Critical Theory: A Conversation with Hans Thiersch", *International Journal of Social Pedagogy*. 3(1). 2014. DOI: https://doi.org/10.14324/111.444.ijsp.2014.v3.1.002

37. SGB 8 - Sozialgesetzbuch (SGB) - Achtes Buch (VIII) - Kinder- und Jugendhilfe - (Artikel 1 des Gesetzes v. 26. Juni 1990, BGBl. I S. 1163). *Gesetze im Internet.* URL: https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_8/BJNR111630990.html (date of access: 18.02.2026).

38. SozhiEinOG - Gesetz zur Einordnung des Sozialhilferechts in das Sozialgesetzbuch. *Gesetze im Internet.* URL: https://www.gesetze-im-internet.de/sozhieinog/BJNR302200003.html (date of access: 18.02.2026).

39. Soziale Arbeit – eine Menschenrechtsprofession? - Sozial Extra. *SpringerLink*. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s12054-020-00325-z (date of access: 18.02.2026).

40. Sozialgesetzbuch (Соціальний кодекс Німеччини). Офіційний вебпортал законодавства Німеччини. URL: https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de/ (дата звернення: 21.02.2026).

41. Sozialgesetzbuch (SGB) Zwölftes Buch (XII) - Sozialhilfe - (Artikel 1 des Gesetzes vom 27. Dezember 2003, BGBl. I S. 3022). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_12/SGB_12.pdf? (date of access: 21.02.2026).

42. Subsidiaritätsprinzip. *Bundesarbeitsgemeinschaft der Freien Wohlfahrtspflege (BAGFW) e. V.* URL: https://www.bagfw.de/ueber-uns/100-jahre-bagfw/subsidiaritaetsprinzip? (date of access: 21.02.2026).

43. Systemische Sozialarbeit. URL: https://www.vandenhoeck-ruprecht-verlage.com/media/pdf/ef/7b/g0/LP_9783647407838.pdf?srsltid=AfmBOop3Af-Y72YG1qrjihK-XNMuFwf1WKAcRUnaYKI00iipfEkhocPR& (date of access: 21.02.2026).

44. Toynbee Hall. URL: https://www.britannica.com/topic/Toynbee-Hall (date of access: 21.02.2026).